

**TEORIJSKO-METODOLOŠKI PRAVCI U NAUČNOM
SAZNANJU DRUŠTVA**
**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL TRENDS IN
SCIENTIFIC KNOWLEDGE SOCIETY**

Nezir Krčalo

Fakultet za javnu upravu u Sarajevu
pridružena članica Univerziteta u Sarajevu
Patriotske lige 41,71 000 SARAJEVO

nezir.krcalo@fju.edu.ba

Sažetak

U društvenim naukama postoje različiti pristupi u istraživanju društvenih pojava, i neki su manje a neki više uspješni. Ako se ima u vidu da svaka nauka ima svoj predmet istraživanja onda je sasvim izvjesno da je i u istraživanju društvenih pojava potrebno primijeniti određeni metod. U težnji za saznanjem fenomena društvene stvarnosti ti pokušaji su često okončavali na nivou konceptata, ili se, u nejasnoj nadi da se društvo može proučavati poput prirode, posezalo za metodama prirodnih nauka, ili su se osmišljavale vrlo uspješne metode koje ni danas nimalo ne gube na važnosti. Svi teorijsko-metodološki pravci, uprkos nedostacima i pogreškama, dali su trajni doprinos u naučnom saznanju društvene stvarnosti, a među njima od posebnog značaja su: pozitivizam, historizam, strukturalizam, funkcionalizam, biheviorizam i dijalektički metod.

Ključne riječi: nauka, metod, predmet, istraživanje, metodologija.

Summary:

There are different approaches to the study of social phenomena in the social sciences. Some of them are less successful and some of them are more. Taking into account that every science has its own subject of research it is quite certain that also in the study of social phenomena should be applied a certain method. In aspiration for knowing of the phenomenon of social

reality these attempts have often ended on the level of the concepts, or they, in the unclear hope that society can be studied like nature, resorted to the methods of the natural sciences, or the highly successful methods were conceived that even today no way to lose their importance.

Regardless of the specific deficiencies and errors, all of the theoretical and methodological trends have made lasting contribution to the scientific knowledge of social reality, and among them of particular importance are: positivism, historicism, structuralism, functionalism, behaviorism and the dialectic method.

Keywords: science, method, subject, research, methodology.

Uvod

Historijski razvoj nauke nametnuo je određene dileme teorijskog i metodološkog karaktera koje su proizilazile iz potrebe da se odgovori na pitanje: šta je, zapravo, nauka i koliki je njen upliv u spoznaji stvarnosti. U društvenim naukama uslijedio je širok spektar odgovora: najprije se zauzelo stanovište da društvena nauka kao spoznajna djelatnost treba da polazi od osnovnih epistemoloških principa koji se oslanjaju na osnovne rezultate do kojih se došlo u prirodnim naukama, preko stava da je smisao nauke interpretacija događanja u društvenoj stvarnosti ili, pak, odgonetanje „društvenih činjenica“ do shvatanja da je smisao nauke u njenom kritičkom odnosu spram društvene stvarnosti.¹

U razvoju metodologije najveći doprinos su imali oni pravci koji su teorijskim postavkama i metodološkim konceptima ukazivali na nove istraživačke metode, a to su: pozitivizam, istorizam, strukturalizam, funkcionalizam, biheviorizam i dijalektički metod.

Pozitivistički teorijsko-metodološki pravac

Kao metodološki pravac zasniva se na dva osnovna principa: principu epistemološkog jedinstva prirodnih i društvenih nauka i principu integrativne funkcije nauke u društvu. To znači, transponovati metode prirodnih nauka u domen društvenih nauka gdje će se društvenim pojavama

---

¹ Vujević, Miroslav, *Uvođenje u znanstveni rad, Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 28.*

pristupati kao stvarima a naučno saznanje treba da ima svoju praktičnu funkciju dajući doprinos očuvanju sistema. Glavno obilježje ovog pravca je prevrjednovanje nauke i naučnog metoda, a raskid sa skolastičkom slikom svijeta omogućava da se misao o ljudskom društvu razvija u 'pozitivnom' pravcu koji je oslobođen od dogmi i metafizičkog načina mišljenja, jer za nauku i njen metod pozitivno je samo ono realno, postojeće i provjerljivo.

Nadalje, trajno vrijedan doprinos pozitivizma je:

- ukazuje na neminovnost istraživanja društvene stvarnosti;
- ističe značaj čulno-iskustvenog saznanja i njegove uloge u sticanju i provjeravanju naučnog saznanja;
- insistira na kontrolisanim istraživanjima koja se izvode adekvatnim metodama i omogućavaju otkrivanje uzroka, strukture i funkcija pojava, procesa i odnosa;
- ukazuje na nužnost izgrađivanja kategorijalno-pojmovnog sistema.²

Vrijeme nastanka pozitivističke teorijsko-metodološke orijentacije je vrijeme progresa i dominacije prirodnih nauka, čime se može objasniti što se taj opći trend razvoja prirodnih nauka snažno odrazio i na društvene nauke u smislu odustajanja kritičke aplikacije pozitivističkih postupaka u istraživanju društvene stvarnosti. Da je taj uticaj bio snažan, evidentno je i danas kada je pozitivistički pristup u transformisanom vidu prisutan kao jedan od dominantnih teorijsko-metodoloških pravaca u društvenim istraživanjima. U savremenim istraživačkim pristupima pozitivizmom se u cjelosti ili djelomično inspirišu teorijsko-metodološki pravci kao što su: logički pozitivizam, operacionalizam, funkcionalizam, i strukturalizam.

Ovaj zahtjev gubi iz vida kompleksnost društvenih pojava koje se ne mogu redukovati na jednostavnost- činjenicu da su one proizvod svjesnih ljudskih djelatnosti, i da sadrže ljudske svrhe, vrijednosti, težnje i doživljaje bez kojih naučno saznanje nužno ostaje jednostrano i površno. I pored toga što je prihvatljivo njegovo zalaganje za praktičnu primjenu rezultata nauke, ne može se svesti na pozitivistički zahtjev da se nauka integriše u postojeći poredak i da služi kao efikasno sredstvo za usavršavanje i stabilizaciju tog poretka.

² Termiz, Dževad, *Metodologija društvenih nauka, Grafitt, Lukavac, 2009., str. 123.*

Historizam ili aksiološki teorijsko-metodološki pravac

Ovaj pristup u procesu saznanja prakticirali su njemački teoretičari (V. Dilthey, H. Rickert i M. Weber), a danas ovaj pristup se vezuje za američke predstavnike simboličkog interakcionizma. Pozitivističkom zahtjevu za naučnim objašnjenjem društvenih pojava, historizam suprotstavlja zahtjev za njihovim razumijevanjem i opisom. Zastupnici ovog shvatanja insistiraju na maksimalnom odklonu naspram tvrdnje pozitivista o identičnosti prirodnih i društvenih pojava a preferiraju kvalitativnu dimenziju pojavne društvene stvarnosti, s tim da pažnju fokusiraju na kvalitativna obilježja aktera (motivacije, namjere, vjerovanja, vrijednosti) koji utiču na ponašanje aktera. Pošto su društvene pojave proizvod čovjeka, one se mogu neposredno osjetiti i doživjeti, i zato društvene nauke, za razliku od prirodnih koje objašnjavaju pojave pomoću zakona, teže razumijevanju pojava, odnosno utvrđivanju značaja i smisla društvenih događaja na bazi individualnog doživljaja i njegovog izraza. Naučno saznanje društvenih pojava, odnosno društvenog života ljudi, po Diltheyu, odvija se kroz doživljaj, izraz i razumijevanje kao završni čin u naučnom saznavanju društvenog života. Razumijevanje otkriva stvarni odnos između nekog izraza i onog što je u njemu izraženo, ali ih i povezuje u šire smislaone cjeline, kao što su život pojedinca, društvene grupe ili kulturnohistorijske epohe. H. Rickert je pokušao da izgradi jedinstven teorijsko-metodološki pristup za izučavanje društvenih, odnosno kulturnih pojava. Društvene nauke teže da razumiju društvene pojave, da utvrde njihovu vezu sa određenim vrijednostima koje su bile pokretač njihovog nastanka. Objašnjenje pomoću zakona i teorija, smatra Rickert, nema gotovo nikakvu vrijednost u društvenim naukama, jer se ono odnosi na najopćije karakteristike pojava i samim tim zanemaruje individualne razlike. A upravo je osnovni cilj društvenih nauka da otkriju historijsku osobenost događaja. Ukratko, stapanjem horizonata prošlosti i sadašnjosti možemo naslutiti horizont budućnosti događaja.

Max Weber je razvio metodu razumijevanja i ona se smatra fundamentalnom metodom aksiološkog pravca, zatim izgradio i primijenio metodu idealnog tipa koja se može shvatiti i kao tehnika metode razumijevanja i kao posebna metoda.

Prema njegovim nalazima u osnovi svih društvenih pojava leži ljudsko djelovanje, odnosno ponašanje. Pošto je svako društveno djelovanje vezano sa subjektivnim značenjem koje mu pridaje onaj ili oni koji djeluju, zadatak društvenih nauka je da razumijevanjem tog značenja objasne suštinu djelovanja odnosno ponašanja. Za razumijevanje značenja bitno je, s

jedne strane, shvatiti unutrašnji smisao kojim se u raznim oblicima svoga djelovanja rukovode pojedinci, tj. kako oni subjektivno povezuju ciljeve i sredstva pomoću kojih te ciljeve ostvaruju i, s druge strane, dokučiti pobude odnosno motive kojima se pojedinci rukovode u svom djelovanju. Da bi se uopće moglo doći do razumijevanja društvenih pojava, Weber konstruira jedan racionalni metodološki postulat koji naziva idealni tip- zamišljenu konstrukciju modela ponašanja koji su potpuno očišćeni od svih primjesa ponašanja koji se u stvarnosti pojavljuju, a zatim komparacijom pokušava utvrditi koliko stvarne pojave odstupaju od idealnog tipa.

Ipak, zastupnici historizma jednostrano objašnjavaju i razumijevaju društvene pojave. Naime, oni društvene pojave svode na psihičku djelatnost pojedinaca, zanemarujući njihovu praktičnu i društvenu dimenziju. Ispuštajući iz vida praktičnu i društvenu stranu ljudske djelatnosti, oni su neopravdano osporili mogućnost uzročnog objašnjenja društvene stvarnosti, a time i mogućnost otkrivanja naučnih zakona, što je krajnji cilj svake nauke.

Strukturalizam kao teorijsko-metodološki pravac

Kao teorijsko-metodološki pravac u istraživanju društvenih pojava najmanje je afirmisan. Izuzetak čine samo istraživanja u oblasti semantike i semiotike. Osnovno teorijsko polazište je da sva društva i kulture posjeduju zajedničku i nepromjenljivu strukturu koja se u podjednakoj mjeri ispoljava u svim aspektima društva ili kulture. Procesi nastajanja, razvoja i egzistiranja društvenih struktura nisu istovjetni sa zakonima i pravilnostima prirodnih pojava. Savremeni strukturalizam poriče značaj historije na taj način što prenaplašava strukturu, određivši je kao vanvremensku i vanprostornu. U svom vidnom polju zanemaruje subjekte (individualne, grupne, kolektivne) koji su svojim smislenim i ciljnim aktivnostima upravo tvorci određenih činilaca društvene strukture. U strukturalizmu su već sadržane osnovne ideje funkcionalizma (struktura, sistem, funkcija, odnos itd.), te se može smatrati da je on karika u relacijama pozitivizam-funkcionalizam. To je jedan od razloga što se strukturalizam utapa u funkcionalizam.

Osnovne postavke začetnika savremenog strukturalizma (C. Levi Strauss) moguće je izložiti u sažetom obliku na sljedeći način:

- sumnjičavost prema društvenim naukama, jer jezik je najstarija društvena struktura a nauka o jeziku je obrazac spoznaje svih društvenih pojava;
- nema naprednijih i nazadnijih društava, ono što se u historiji mijenja jeste raspored elemenata unutar društvene strukture;

- ljudi su izloženi potčinjenosti življenja i potčinjenosti mišljenja i nisu svjesni društvenih ponašanja;
- čovjek ima sekundarnu a sistem primarnu ulogu, itd.

Ako bismo postavili pitanje da li je strukturalizam teorija, metod ili ideologija, onda bismo pronašli da svaki teorijsko-metodološki pravac sadržava primjese odlika sve tri odredbe jer nijedan ne nudi cjelokupnu istinu o društvu.

Funkcionalizam

Funkcionalistička perspektiva teži da na osnovu relativno malo principa, postulata i kategorija izgradi teoriju i metod kojima će saznavati istinu o društvu i objasniti društvo. Po osnovnim kategorijama (funkcija, održanje ravnoteže, sistem itd.), predmetu istraživanja i ciljevima funkcionalizam se pokazao prihvatljiv. Polazi od stava da društvo ima strukturu, tj. da se sastoji od dijelova kao što su porodica, religija, političke institucije i sl. i njihovih međusobnih veza, a svaki od tih dijelova ima funkciju s obzirom na društvo u cjelini. Najpoznatiji teoretičar funkcionalizma, T. Parsons, misli da se društvo može promatrati kao socijalni sistem koji treba, da bi se održao, zadovoljiti četiri funkcionalna imperativa:

- adaptacija - sistem se mora prilagoditi svom okruženju i da okruženje mora prilagoditi svojim potrebama. Sistem ne može dugo da opstane ako nije u skladu sa svojim okruženjem, ako dođe do nesklada, sistem će se naći u velikoj opasnosti i rizikovati svoj nestanak;
- postizanje cilja - potreba sistema da definiše i ostvari svoje osnovne ciljeve. Krajnji cilj svakog sistema nije samo da preživi u budućnosti nego i da se poveća, unaprijedi i razvije;
- integracija - potreba sistema da reguliše odnose između svojih dijelova, također obuhvata i upravljanje međusobnim odnosima tri preostala funkcionalna imperativa;
- latentnost - odnosi se na potrebu sistema da stvara, održava i obnavlja motivaciju pojedinaca i kulturne obrasce koji stvaraju i potkrepljuju individualnu motivaciju.

Ovi funkcionalni zahtjevi mogu se primijeniti i na najopćiji sveobuhvatni sistem „društvene akcije“ koji se sastoji od četiri segmenta:

- ponašajući organizam – rukovodi funkcijom adaptacije, prilagođavajući i mijenjajući spoljašnji svijet;
- sistem ličnosti – ispunjava funkciju postizanja cilja, definišući ciljeve sistema i mobilizujući resurse za njihovo ostvarenje;
- društveni sistem – ispunjava funkciju integracije vršeći kontrolu nad dijelovima sistema;
- kulturni sistem – ispunjava funkciju latentnosti, propisujući norme i vrijednosti koje aktere motivišu na djelovanje.

Kako je u društvu moguće eliminisati sukob, devijantnost i neslaganje, a uspostaviti saradnju? Parsons odgovor na rješenje ovog problema pronalazi u strukturalnom funkcionalizmu koji funkcioniše pod sljedećim skupom pretpostavki:

- sistemi imaju svojstvo reda i nezavisnost djelovanja;
- sistemi teže samoodržanju reda ili stanja ravnoteže;
- sistem može biti statičan ili uključen u organizovan proces promjene;
- priroda jednog dijela sistema ima uticaj na oblik drugih dijelova sistema;
- sistemi održavaju granice sa svojom okolinom;
- akcija i integracija su dva osnovna procesa neophodna za održavanje dostignutog stanja ravnoteže sistema;
- sistemi teže samoodržanju koje podrazumjeva održavanje granica i odnosa između dijelova i cjeline, kontrolu varijacija koje se nalaze u okruženju i kontrolu pokušaja da se sistem promijeni iznutra.

Funkcionalizam kao teorijsko-metodološka koncepcija nije uspela da otkrije dublju vezu između društvenih sukoba i radikalnih strukturalnih promjena.³ U svojoj ograničenosti, ne omogućava otkrivanje društvenih zakona i valjano naučno objašnjenje. Konačno, konzervativan i nehuman je i ne omogućava shvatanje i objašnjenje društvenog razvoja odnosno društvenih promjena.

---

³ Pečujlić, Miroslav, Milić, Vladimir, *Metodologija društvenih nauka, DB Grafika, Beograd, 1995., str. 31.*

Biheviorizam kao teorijsko-metodološki pravac

Biheviorizam je teorijsko-metodološki pravac koji u nauci slovi kao škola međuljudskih odnosa.⁴ Prvobitno je nastao kao metoda psihologije da bi se razvio u sociološku i u metodu upravljanja. Za metodsku koncepciju biheviorizma ono što je bitno jeste da se zasniva na odnosu draži i reakcije iz koga proističe ponašanje. Njen postulat je u stanovištu da je društveno ponašanje čovjeka u osnovi reagovanje pojedinca i grupa na stimulanse koji dolaze iz društvene sredine.

Značaj ovog stanovišta ogleda se u sljedećem:

- negira determinaciju biologizma i bilo koju determinisanost ponašanja, jer stimulans ponašanja može da bude i prirodan i društveni;
- reakcija nije automatska, isključivo nagoniska ili intuitivna, već ljudsko reagovanje zasnovano na iskustvu, saznanju i vlastitom promišljanju;
- ni reagovanja ni podsticaji nisu jednoobrazni, postoji izbor reakcije;
- odgovor je proizvod socijalizacije koja se razvija kroz interakciju sa drugim ljudima.

Kao pravac u psihologiji pretpostavlja da se naučne metode mogu primijenjivati samo na ona ponašanja koja se mogu opažati i mjeriti. U okviru tog pristupa psiholozi analiziraju kako ljudi uče neka ponašanja i kako se to ponašanje može mijenjati. Tako usmjereni psiholozi ne zanimaju se toliko za psihičke procese kao što su mišljenje, pamćenje, emocije, već u prvom redu pokušavaju povezati podražaje iz okoline ili iskustvo ljudi s njihovim ponašanjem.

Teorijske koncepcije “psihologije učenja” u datom društvenom okruženju su pokušaj da se ljudsko ponašanje i emocije usmjere u poželjnom pravcu uvažavajući pritom kontekst ili okolinu. Pritom se uključuju različite zakonitosti triju učenja – klasično uslovljavanje, instrumentalno uslovljavanje i učenje putem modela, kako bi se proizveli odgovarajući obrasci ponašanja, a kontrolišu se i modifikuju posljedicama. Instrumenti koji se koriste za oblikovanje ponašanja uglavnom djeluju po klasičnoj podražaj-reakcija tradiciji. Ukoliko se ponašanja ne prilagode socijalnim normama bivaju podvrgnuta averzivnim sankcijama ili iskustvenom učenju. Nagrade ili socijalni stimulansi kao što su priznanje ili status u socijalnoj hijerarhiji se koriste da podstaknu željena ponašanja.

---

⁴ Milosavljević, Slavomir, Radosavljević, Ivan, *Osnovi metodologije političkih nauka, Službeni glasnik, SRS, Beograd, 2001., str. 340.*

Bihevoristi su isticali i ističu neophodnost empirijskih istraživanja jer ih smatraju bitnim izvorima naučnog saznanja, osnovom teorije i kriterijumom provjere valjanosti teorije. Njihov najveći doprinos je u razvijanju tzv. survey metoda (metoda istraživanja ponašanja) kojima se pridaju karakteristike egzaktnosti. Ove metode podrazumijevaju nastojanja da se dođe do što istinitijih i preciznijih podataka primjenom svih operacija kojima se mogu pribaviti podaci o stanovništvu i njegovom ponašanju. Razvijena su pravila konstruisanja uzoraka i istraživanja na osnovu uzoraka, što je doprinos razvoju statističke metode.

Dijalektička metoda

Ovaj metodološki pravac sve pojave razumijeva i objašnjava u totalitetu, u povezanosti sa drugim pojavama, u uzajamnoj uslovljenosti i determiniranosti. Dijalektički metod otkriva u pojavama njihove imanentne suprotnosti i uzajamna negiranja određenih stanja i nastajanje novih kvaliteta. Izložiti ćemo bit dijalektičke metode onako kako je poimaju Hegel i Marx.

Za razliku od antičkih filozofa koji su dijalektiku shvatali kao metod razvoja znanja, odnosno kao formu zaključivanja, Hegel je otišao korak dalje i dijalektiku shvatio kao racionalni princip razvoja svega postojećeg, ne samo pojmova i ideja. Budući da je smatrao da je filozofija, kao racionalno i umno mišljenje, najviši izraz stvarnosti, tvrdio je i da racionalni princip kojim se razvija filozofsko znanje mora ujedno da bude i princip razvoja svih ostalih aspekata stvarnosti. Filozofija, kao 'najviša nauka', dobija formu saznanja svijeta kao cjeline, kao apsoluta. Hegelovo poimanje dijalektike bitno se razlikuje od Heraklitovog poimanja, jer smatra da sukob suprotnosti nužno vodi razrješenju, i to ne uvidu kompromisa između suprotstavljenih stavova, već u vidu jednog novog stava, koji se kvalitativno razlikuje od njih.

Hegel je u okviru svoje gnoseologije i logike formulisao pet ključnih principa za razumijevanje i objašnjenje dijalektičkog kretanja Apsolutne ideje: princip totaliteta, razvojnosti, jedinstva i borbe suprotnosti, prelaz kvantiteta u kvalitet i prevazilaženje - negacija negacije.

Marx nastavlja, u materijalističkom smislu, Hegelovu koncepciju, poimajući pod dijalektikom nauku o općim zakonima kretanja kako vanjskog svijeta, tako i ljudskog mišljenja. U tom smislu se u marksizmu pod dijalektikom shvata i objektivni proces koji se odvija po dijalektičkim zakonima i

subjektivni dijalektički metodski postupak kojim mi prilazimo istraživanju pojava, procesa i odnosa, a koji je zapravo rezultat spoznaje dijalektičnosti same stvarnosti.⁵ Dijalektički principi mišljenja i istraživanja su:

- princip totaliteta - saznavanje bilo koje društvene pojave ili procesa mora težiti da se oni shvate kao element šire društvene cjeline - konkretnog historijskog totaliteta, jer društvena stvarnost ne predstavlja kompleks izolovanih procesa, nego cjelinu čiji su dijelovi međusobno povezani i uslovljeni;
- princip razvojnosti - dijalektički prići istraživanju društvenih pojava ne znači saznati samo njihovu dijalektičku povezanost i uslovljenost, nego i njihov nastanak, razvoj i historijsku perspektivu;
- princip jedinstva i borbe suprotnosti pokazuje da svaka društvena pojava sadrži dva momenta - moment identiteta i moment diferencijacije. Prvi moment je relativan, a drugi je apsolutan. Pošto su razlike apsolutni moment, one se razvijaju u polarne suprotnosti, a ove u nepomirljive suprotnosti čijim se konfliktom ukida staro i uspostavlja novo stanje;
- princip prelaska kvantiteta u kvalitet - odvija se tako što postepeno kvantitativne promjene (evolucija) na određenom stupnju dovode do nagle promjene kvaliteta. Sa promjenom kvaliteta započinje iznova evolutivni proces u okviru novog kvaliteta;
- princip prevazilaženja (negacija negacije) - jeste stvaralačko razrješenje suprotnosti, ukidanje negativnog i održanje i dalji razvoj pozitivnog.

Primjena dijalektičkog metoda, odnosno dijalektičkih principa istraživanja kao metodoloških putokaza za istraživanje, a ne kao dogme iz kojih se dedukuje stvarnost, i shvatanje naučnog saznanja kao dijalektičkog odnosa subjekta i objekta omogućava prevazilaženje epistemoloških slabosti, kako pozitivizama, tako i historizma. Time se omogućava da se nauka ne razvija kao apologija postojećeg, već kao duhovna snaga usmjerena ka istraživanju novih, humanijih oblika materijalne organizacije i organizacije materije.

---

⁵ Mesihović, Nijaz, *Uvod u metodologiju društvenih nauka, Ekonomski fakultet, Sarajevo, 2003., str. 152.*

Literatura

- Filipović, M. 2004, *Metodologija znanosti i znanstvenog rada*, Svjetlost, Sarajevo.
- Mihailović, D. 1999, *Metodologija naučnih istraživanja*, Fakultet organizacionih nauka, Beograd.
- Mesihović, N. 2003, *Uvod u metodologiju društvenih nauka*, Ekonomski fakultet, Sarajevo.
- Kukić, S., Markić, B. 2006, *Metodologija društvenih znanosti- metode, tehnike, postupci i instrumenti znanstvenoistraživačkog rada*, Ekonomski fakultet sveučilišta u Mostaru, Mostar.
- Morison, M. 1985, *Methodes in Sociology*, Longman, London-New York.
- Veber, M. 1989, *Metodologija društvenih nauka*, Globus, Zagreb.
- Beti, E. 1988, *Hermeneutika kao opšta metoda duhovnih nauka*, Književna zajednica, Novi Sad.
- Vujević, M. 1990, *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*, Informator, Zagreb.
- Pečujlić, M., Milić, V. 1995, *Metodologija društvenih nauka*, DB Grafika, Beograd.
- Milas, G. 2005, *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
- Termiz, Dž. 2009, *Metodologija društvenih nauka*, Grafit, Lukavac.
- Marczyk, G., DeMatteo, D., Festinger, D. 2005, *Essentials of Research Design and Methodology*, Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Zelenika, R. 2008, *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog djela*, Ekonomski fakultet, Rijeka.
- Koen, M.R. , Neigel, E. 2004, *Uvod u logiku i naučni metod*, Jasen, Beograd,
- Milosavljević, Slavomir, Radosavljević, Ivan, *Osnovi metodologije političkih nauka*, Službeni glasnik, SRS, Beograd, 2001.